

„Málenkij robot” – Ondiak kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)

MAJORSZKI András

Malenkiy robot: Inhabitants of Ond on forced labour in the Soviet Union (1945–1947)

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Tokaj-hegyalja déli részén a Szerencs-patak völgyében húzódik meg a hét vezér egyikéről elnevezett település, a ma Szerencshez tartozó Ond. A történelmi borvidék hajdan nagyhírű mezővárosainak árnyékában a kis falu múltja és jelene elhalványul. Ezért csak, nagyon kevesen tudják, hogy a II. világháború utolsó szakaszában, milyen tragikus események zajlottak le itt, ebben a csendes és félreeső településen.

Ond a 20. század első felében a szerencsi járás részeként körjegyzőségi székhely volt, ide tartozott a szomszédos Rátka és Golop is. A három település jól tükrözte Tokaj-hegyalja gazdasági, társadalmi, etnikai és kulturális sokszínűségét. Az 1940-ben 766 lakosú Ondon az erősen magyar identitású, Református vallású, kisenemesi származású, kis és középparaszti réteg volt a domináns. Nagy számban éltek azonban a településen szlovák és ruszin származású Római és Görög Katolikus vallású bérlők, uradalmi cselédek, napszámosok és gyári munkások is. A falu legvagyonosabb iparral és kereskedelemmel foglalkozó rétegét az ekkor 49 főt számláló zsidó közösség alkotta. A 900 lakosú Golop helyi társadalma Ondhoz hasonló képet mutatott azzal a különbséggel, hogy a felekezeti arányok valamivel kiegyensúlyozottabbak voltak. Az 1160 főt számláló Rátka társadalma a két szomszédos településsel ellentétben egységes és homogén, lakói magyar identitású, sváb származású, Római Katolikus, mezőgazdaságból élő kis és középparasztok voltak.

A távolinak tűnő háború 1944-ben Ondot is elérte. A német megszállás után elhurcolták a falu zsidó lakosságát, akiknek nagy része elpusztult a német koncentrációs táborokban. Majd nem sokkal később a háború örvénye magával ragadta a levante fiatalokat is, akiket a Felvidékre vittek erődítési munkálatokra.

1. Ezred-harcállás Ondon 1944 novemberében. Fénykép, magántulajdon

A Vörös Hadsereg (2. Ukrán Front) 1944 novemberében érte el Szerencs előterét, a környék ekkortól vált kemény harcok színterévé. Ondon, a községházán utolsó magyar alakulatként a híres 32. határ- vadász zászlóalj Erdélyből a Gyimesi szorosból visszavonuló megfáradt csapatai létesítettek ezred harcálláspontot. A magyar egységek 1944. december elején hagyják el a falut, őket a Szerencs-Mád vonalában harcoló román alakulatok követték. A levéltári feljegyzések szerint Ond 1944. december 14. „szabadul fel”. Ez a felszabadulás azonban újabb megszállást jelentett és minden eddiginél nagyobb szenvedést hozott a község lakóira.

2. A szerencsi járásbíróság régi képeslapon (Zempléni Múzeum, Szerencs)

1945. január elején a Vörös Hadsereg tisztjei felső utasításra a helyi bíró, a jegyző, a faluból származó rendfenntartók „policok” és néhány tolmács közreműködésével hozzáláttak a munkaképes lakosság összeírásához. A visszaemlékezések szerint a Vörös Hadsereg munkáját tolmácsként, volt munkaszolgálatos ondi zsidók is segítették. Mivel a fegyverforgató férfiak többsége még a fronton harcolt és a leventék is valahol a Felvidék területén tartózkodtak, ezért elsősorban fiatal lányokat és idősebb gazdákat tudtak összeírni. Az oroszok a „policok” közreműködésével 1945. január 20-án kezdték meg az összegyűjtését. Az előre összeállított lista alapján a községházára három nap alatt 45 embert szedtek össze, 28 lányt és asszonyt, akik között többen még csak alig múltak 16 évesek, és 17 idősebb, családost férfit. Az embereknek azt mondták, hogy ne féljenek, csak három napra mennek dolgozni, kis munka lesz „málenkij robot”. Ezt sokan el is hitték mivel korábban, 1944 decemberében és 1945 januárjában a faluban maradt lakossággal végeztettek kisebb nagyobb szállítási és romeltakarítási munkákat. Akkor még senki sem sejtette, hogy a három napból 33 hónap lesz. 1945. január 23. Ond újkori történetének legtragikusabb napja.

A Vörös Hadsereg tisztjei által irányított akció során a kiválasztott nőket és férfiakat szoros katonai kísérettel vitték a szerencsi Járási Bíróság épületébe. Az itt működő gyűjtőtáborba kb. 3000 embert szedtek össze a környék településeiről. Az ondi körjegyzőséghez tartozó svábok lakta Rátkáról 211 főt, Golopról 18 főt hurcoltak el. Rátka lakossága származása miatt, különösen sokat szenvedett a háború utolsó hónapjaiban. Az összeírások, begyűjtések alkalmával a szovjet tisztek minden településen keményen léptek fel a helyi vezetőkkel szemben, akik általában rögtön meg is törtek. Voltak azonban olyan esetek is ahol a talpraesett vezető meg tudta menteni a falut a csapástól. A Szerencs mellett található Mezőzombor bírója miután tudomást szerzett arról, hogy a fiatal munkaképes lakosságot összegyűjtik, kihirdette a faluban, hogy mindenki, aki csak tud, bújjon el a környék pincéiben, préházaiban. A bíró az első világháborúban, Oroszországban volt hadifogoly, ezért jól beszélt oroszul. A községbe érkező tisztek fegyverrel fenyegették meg a falu első emberét, aki ennek ellenére sem adta ki a település lakóit, inkább borral kínálta az oroszokat. A bíró nem sajnálta a bort, több alkalommal is leitatta a tiszteket, így Mezőzomboron meghiúsult a lakosság megtizedelése.

3. A szerencsi vasútállomás régi képeslapon (Zempléni Múzeum, Szerencs)

A szerencsi gyűjtőtábor 1945. január 25-én hagyták el a foglyok, szovjet katonák kíséretében gyalog vonultak át a nagyközség főutcáján a vasútállomásra. Itt kb. 1600 embert zsúfoltak be marhavagonokba, (kb. 30fő/vagon) a kocsi igénytelenek és koszosak voltak, nem volt WC, fekvési lehetőség és fűteni sem lehetett. Az utazás első szakaszában néhány fogoly a vagonok korhadt padlóját felszakítva megszökött. Az ondiak közül egy férfi a bedeszkázott ablakot kitörve hajtott végre sikeres szökést. A többség azonban tartva az oroszok fenyegetéseitől, nem mert szökéssel kísérletezni. Az internáltakat Miskolc, Füzesabony, Karcag, Püspökladány és Biharkeresztes érintésével vitték ki az országból, ezt követően Nagyváradon (Oradea, Románia), Kolozsváron (Cluj-Napoca, Románia) és Brassón (Braşov, Románia) keresztül érték el Foksányt (Focşani, Románia). Itt átrakták őket a széles nyomtávú vagonokba, amelyek még rosszabb állapotban voltak, mint a magyar szerelvények. Az utazás utolsó egyben legnehezebb szakaszában az elhurcoltak már nem nagyon tudták beazonosítani a pontos útvonalat, Moldávián keresztül jutottak el Ukrajnába, amely megrázó képet festett. A marhavagonokból kidobott penészes kenyeret, romlott ételt is összeszedték az állomások szélén kolduló nők, gyerekek és férfiak. Hosszas és kimerítő utazás után 1945. február 18-án érkeztek meg a Donyec-medencében található Vorosilovkába (Sachta Vorosilova, Ukrajna).

Fogságukat az internáltak egy igen megalázó procedúrával kezdték, amelyet az örök fertőtlenítésnek neveztek. A dermesztő hidegben meztelenre vetkőzve kellett, egy kis kunyhóban lefűrödniük, miközben ruháikat egy kemenceszerű építményben fertőtlenítették. Mindeközben sokukat megszabadítottak utolsó vagyontárgyaiktól is. A fertőtlenítés után a térdig érő hóban 10 fős csoportokban közelítették meg a 4-5 kilométerre lévő tábort. A láger nevét senki sem tudta, csak a fogság harmadik évében adták meg a tábor pontos nevét és címét a fogvatartók. Vorosilovgradi oblaszt, Uszpenszkij rajon, Sachta Vorosilova, 7144/1223 számú láger (Sachta Vorosilova, Ukrajna). A tábor közepén két lapos tetejű kétemeletes barakk állt, amelyekről hiányoztak az ajtók és az ablakok, ezen kívül volt még a kapuhoz közel egy barakk az örök számára és egy kis pince a kerítéshez közel. A létesítmény szögessdróttal volt körbekerítve, amelyet a tábor négy sarkán tornyokkal erősítettek meg, ezekben fegyveres katonák teljesítettek szolgálatot. Az első hetekben a tábor rendjét alakították ki, amely során hamar kiderült, hogy a magyar tolmácsok sok esetben keményebbek, mint a szovjet parancsnokok, kapcsolataik révén kihasználták és megfélemlítették a foglyokat.

A málenkij robotra elhurcolt ondiak csoportképe, magántulajdon

A munkavégzésnek öt fontosabb helyszíne volt: a bánya, a fatelep, a kolhoz a 110. számú állomás és a tábor. Viszonylag elfogadható körülmények között dolgozhattak a szakmunkások a kőművesek és az ácsok, őket az oroszok megbecsülték. Az ondiak többsége azonban a bányákba került, ezek számítottak a legkeményebb munkahelyeknek. A 16-17 éves lányok embertelen körülmények között kézi erővel három műszakban bányászták a szenet, rakodták a csilléket. A bányászok normája 25 mázsa volt egy napra! Az elvégzett munka után kuponokat kaptak, amelyekért a lágerben megvásárolhatták élelmiszer fejadagjukat. A bányászok és a 110-es állomáson dolgozók 120 dkg, a kolhozban tevékenykedők 80 dkg, a táborban munkálkodók 60 dkg kenyeret kaptak. Reggelire cukor nélküli orosz tea vagy kávé járt, ebédre csalánlevest, gerslilevest, káposztalevest, paradicsomlevest, uborkalevest és ritkán bablevest kaptak, a második a leves sűrűje volt. Időnként ló és marhahéjet is főztek. A vacsora az ebédhez hasonló silány minőségű étel és a napi kenyéradag volt. A nagy hideg mellett az élelmiszerhiány volt a legnagyobb gond, ezzel a helyi lakosságnak is komoly problémái voltak. A környék lakói a kezdeti ellenszenv után megbarátkoztak a kényszermunkára ítélt magyarokkal, sorsuk sok esetben azonos volt, csupán egy szögessdrót választotta el őket.

A rossz körülmények miatt sokan életüket veszítették a táborokban, az elhalálozás legfőbb okai a következők voltak: bányabaleset, verési sérülés, krónikus gyomor-bél hurut, fagyási sérülés, tüdőgyulladás, végelgyengülés, skorbut és tífusz. Példamutató volt Szerednyei János tarcali káplán magatartása, aki önként vállalta az internálást, hogy hívei mellet lehessen a nehéz időkben. Tragikus körülmények között bányabalesetben hunyt el. A tábor életkörülményei hónapról hónapra változtak, időnként kicsit több élelmiszer jutott a fogvatartottaknak, de aztán ismét ínséges idők következtek. A lágerben töltött évek alatt többször is hitegették a foglyokat a hazatérés illúziójával, egy idő után azonban senki sem hitt az orosz katonáknak, munkavezetőknek. 1946 őszén azonban mindenki meglepetésére, elindították hazafelé az első gyengélkedőket és betegeket szállító szerelvényeket. Egy évvel később 1947 októberében, aztán elérkezett a várva várt pillanat, több csoportban indulhattak el a foglyok a Vorosilovka-i állomásra. (Sachta Vorosilova, Ukrajna). Sírva, zokogva szálltak fel a vonatra a kényszermunkatábor túlélői. A hazafelé vezető út nem mindenki számára volt azonban örömmel teli, a kegyetlenkedő tolmácsok most már védtelenül álltak szembe a volt rabokkal. Ukrajnán, Moldávián és Románián keresztül érkeztek Máramarosszigetre (Sighetu Marmatei, Románia), ahol egy utolsó nagyobb ellenőrzés után indulhattak el Magyarországra. A hazatérőket Debrecenbe szállították, itt mindenkit elláttak élelmiszerrel, igazolvánnyal és igazolásokkal, majd búcsúzóul mindenkinek felhívták a figyelmét, hogy ha nem akarnak visszakerülni a Szovjetunióba, ne beszéljenek az ott eltöltött évekről. Az ondiak két irányból, Tokaj és Füzesabony, Miskolc felől vonaton érkeztek Szerencsre. Lefogyva, lerongyolódva 33 hónap kényszermunka után 1947. október végén érkeztek haza Ondra. A hazatérőket a Református és Római Katolikus templomok harangjaival köszöntötték. A fogságban szerzett betegségek maradandó sérülések egy életre megkeserítették a túlélők hétköznapjait, ennél azonban jóval nagyobb terhet jelent a lelkekben okozott törés. Várady Edömérné (Hódos Jolánka) aki egy bánya balesetben súlyos sérülést szenvedett, így emlékszik vissza a hazatérést követő időszakra.

„Az igazságot nem lehet elfojtani. Néha nem tudok parancsolni magamnak. Kitör belőlem minden. Miért kellett minket eladni? Így áldoztak fel a „haza oltárán.” Vártam a támogatást, mert annyit hangoztatták, hogy testvérállam vagyunk a Szovjetunióval. De rajtam nem segített senki... Fél lábbal éltem le az életemet, fiatal lány korom óta. Hogy mit jelentett és jelent ez egy nő számára, meg sem próbálom szavakba öntené.”

4. Ond község fő utcája az 1950-es években készült fényképen, magántulajdon

FORRÁSOK

Tiszáninneri Református Egyházkerület Sárospataki Adattára (TRES At.) Ond Zemplén em. 1936: Kóris Lajos-Szendi János. Településföldrajzi adalékok (TRES At. 1159)
H. Miklós: *Fogságom története*. Ond (Kézirat ifjabb H. Miklós tulajdonában)

BIBLIOGRÁFIA

H. ÖRKÉNYI Ilona: *A tarcali káplán sírhantja* Masszi Kiadó, Budapest, 2000
ENDRÉSZ György: „...nemsokára hazamentek...” *Rátkaiak kényszermunkán*. Schwrtwald Hagyományörző Egyesület, Rátka, 2005
STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban* Lucius Kiadó, Budapest, 2006
SZABÓ Péter-Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945* Püedló Kiadó, Budapest, 2005
SZEBENI Ilona: *Merre van a magyar hazám? Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1991

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.
2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
 - 9.00–10.00 Regisztráció.
 - 10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
 - 10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
 - 11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
 - 11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
 - 11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulág-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
 - 12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
 - 12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
 - 12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
 - 13.00–13.30 Vita, hozzászólások
- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
 - 15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton
 - 15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
 - 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
 - 16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói
 - 16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
 - 16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
 - 17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
 - 17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása